

Kant analitikus módszere

„Kritikám értekezés a módszerről” – jelenti ki Kant *A tiszta ész kritikája* második kiadásához írt előszóban 1787-ben (Kant 2004a. 36, BXXII).¹ Ernst Cassirer is emlékezett erre, amikor ugyanezzel a descartes-i kifejezéssel méltatja Kant első filozófiai(-fizikai) írását, majd hozzáteszi: „filozófiájának és filozófiai fejlődésének egésze rejlik abban a változásban, melyen a szemében e meghatározás értelme átment” (Cassirer 2001. 35). Valahol e negyvenévnnyi időtáv felénél is nagy reményeket fűz Kant egy „a metafizika s vele az egész filozófia sajátos módszeréről” írandó könyvhöz, melyet csak azért halogat, mert jobbnak látja az eljárást *in concreto* bemutató „példák” gyanánt előrebocsátani a természet-, illetve a gyakorlati bölselet metafizikai alapelemeit (Kant 2003. 614 sk.). Bár akkor egyik mű sem születik meg, korai módszertana mégis jól megragadható egy néhány évvel korábbi, ténylegesen a témának szentelt írásából, valamint több másiktól, amelyekben láthatóan azt szándékozik alkalmazni. Felmerül a kérdés, vajon hogyan viszonyul ez a kritikai filozófiában központi szerepet játszó módszerhez. A módszer értelmének Cassirer által említett változása azt jelenti-e, hogy ebben a tekintetben is fordulat megy végbe Kant gondolkodásában? Esetleg éppen egy efféle fordulat képezi a „gondolkodásmód forradalmának” alapját?

E kérdések pozitív megválaszolása nyilvánvalóan a fordulat egy nagyon fontos, talán döntő szempontját mutatná fel. Magam is ehhez szeretnék hozzájárulni, ám azzal a szerényebb, ugyanakkor ellentétes kérdésfeltevéssel, hogy mennyiben *alkalmazzák* a kritikai vizsgálódások a korábbi módszert. Ehhez először is be kell mutatnom magát a kezdeti módszertant a *Vizsgálódás a természetes teológia és a morál alapelveinek világosságáról* (1764; a továbbiakban: *Vizsgálódás*) című írás és néhány más szöveghely alapján (I. rész). Azt látjuk majd, hogy az ott leírt *analitikus* módszer kereteibe illeszkednek bele a kritikai fordulathoz vezető

¹ *A tiszta ész kritikája* esetében a magyar fordításé után az első és/vagy második kiadás szokásos oldalszámát adom meg (A, illetve B jelöléssel). Más műveknél csak akkor hivatkozom az akadémiai kiadásra, ha az eredetiből idézek.

gondolatok, amit leginkább a kifejezetten módszertani célzatú *Székfoglaló értekezés*, valamint *A tiszta ész kritikája* bevezető, illetve módszertani fejezetei fognak megerősíteni. Ennek megfelelően kimutathatjuk, hogy Kant a transzcendentális analitikában valóban az általa pontosan körvonalazott analitikus módszerrel halad célja, a szintetikus *a priori* tételek lehetőségének feltárása és igazolása felé (II. rész). Nem szabad, hogy elfedje előlünk ezt a tényt sem az, hogy az analitikus ítéletek (melyek szorosan kapcsolódnak az analitikus módszerhez) úgy szólván leértékelteknek tűnnek a szintetikusakhoz képest, sem az, hogy a *Prolegomena* a maga szempontjából sajátos módon használja a módszerre a két jelzöt. Ennek a műnek az idevonatkozó belátásait Kant gond nélkül beépíti a *Kritika* második kiadásába, miközben az *eredeti értelemben* analitikus módszer jelenlétét újabb passzusok tanúsítják (III. rész). Végül az utóbbi újraírt előszava segítségével (röviden kitérve a másik két *Kritikára* is) átfogó képet adok e módszer (és részben a logika) szerepéről a kettős – elméleti és gyakorlati – használatú és vizsgálatában (IV. rész).²

I. A FILOZÓFIA ANALITIKUS MÓDSZERE

A kifejezetten módszertaninak tekinthető pályaművet, a *Vizsgálódást* leginkább amiatt szokás méltatni, hogy Kant itt állapítja meg először matematika és filozófia módszereinek különbözőségét, s az előbbi esetében felfedezett szintézis majdan a kriticizmus vezérfonala lesz. Mindazonáltal ez a megkülönböztetés csak bevezetésül szolgál, hiszen az írás célja – a Berliini Akadémia által feltett kérdésnek megfelelően – meghatározni a filozófia és azon belül a metafizika számára elérhető legnagyobb, a meggyőzéshez legalábbis elegendő bizonyosság elérésének módját.

Az első, amit Kant rögzít, hogy a bölcelet feladata *zavaros ismereteink fölbonthatása*, ezért benne teljességgel *analitikusan* kell eljárunk (Kant 2003. 271). „Itt már adott egy dolog fogalma, azonban zavarosan vagy nem eléggé meghatározottan. Föl kell bontanom, s az elkülönített jegyeket az adott fogalommal együtt mindenféle esetekben össze kell hasonlítanom, az így nyert absztrakt gondolatot teljesen ki kell bontanom, és meghatározottá kell tennem” (uo. 258).³ A filozófusnak nem volna szabad (ahogy pedig sokan teszik) a fogalmak összetétel

² Szeretném kifejezni köszönetemet annak az anonim bírálónak, aki a szakirodalomra, a téma szűkítésére és a nyelvi megformálásra vonatkozó megjegyzéseivel jelentősen hozzájárult írásom végső változatának kialakításához.

³ Érdemes Béatrice Longuenesse-t követve megjegyeznünk, hogy Kant általában *fogalmak* felbontásáról beszél, és nincs még jelen a kritikai filozófia számára fontos megkülönböztetés fogalom és szemlélet között (Longuenesse 2006. 133). Tegyük hozzá, hogy ezért lehet szó minden további nélkül a *tér*, az *idő*, az *érzések*, sőt a *képzet* fogalmainak felbontásáról vagy éppen („majdnem”, „részben”) felbonthatatlanságáról (Kant 2003. 262).

útján való definíciójával kezdeni vizsgálódásait, miként a matematikusoktól látja. Ezek adott alapfogalmai világosak és könnyűek (legalábbis annak feltételezettek), ráadásul jelekben szemléltethetők, így összekapcsolásuk, szintézisük révén úgyszólván önkényesen származtathatják tudományuk további fogalmait (uo. 258–260, 273–274). Ezzel szemben: „Még koránt sincs itt az ideje, hogy a metafizikában szintetikusán járjunk el, csak akkor tudja majd a szintézis, miként a matematikában, az összetett ismereteket az egyszerűek alá rendelni, ha az analízis már világosan és teljességgel megértett fogalmakhoz segített minket” (uo. 273).

A módszer másik fontos pontja, hogy az analízisben – e messze tekintő elgondolásnak megfelelően – egyelőre *elvállasszuk a világot a teljességtől*.⁴ Ez azt jelenti, hogy nem szükséges egy fogalom teljes felbontására törekednünk, ha néhány *bizonyossággal* megállapítható ismérvből is levezethető az, ami a *célunk*.

A filozófiában, s jelesül a metafizikában gyakran nagyon sok mindent világosan és bizonyossággal megismerhetünk egy tárgyról, s ebből biztos következtetéseket is levezethetünk, mielőtt a tárgy definíciója megvolna, sőt még akkor is, ha egyáltalán nem vállalkozunk arra, hogy megadjuk ezt a definíciót. Minden dologról ugyanis közvetlenül bizonyosak lehetnek számomra különböző predikátumok, ha nem ismerem is még eleget közülük ahhoz, hogy a *dolog* teljesen meghatározott *fogalmát*, azaz definícióját meg tudjam adni. [...] mindaddig, amíg ugyanennek a dolognak egyes közvetlenül bizonyos ismertetőjegyeiből definíció nélkül is kikövetkeztethető az, amit keresünk, szükségtelen ily kockázatos vállalkozásba belefognunk (Kant 2003. 266).

Kant természetesen példákat is ad módszerének bemutatására. Így a test fogalmának teljes ismerete nélkül biztonsággal megállapítható néhány ismertetőjegyből, hogy egyszerű szubsztanciákból kell állnia. Hasonlóképpen bizonyítható, hogy a lélek nem anyag, jóllehet az már (vagy talán: még) nem, hogy nem is anyagi természetű, azaz olyan egyszerű szubsztancia, amely az anyag eleme lehet (uo. 269–270, 275).

Még meggyőzőbben tanúsítja, mennyire komolyan vette Kant ezt a módszert az, hogy *Az egyetlen lehetséges érv, amellyel Isten létezése bizonyítható* című szintén ekkoriban született írás elején is megfogalmazza, és azután valóban annak alkalmazásaként is tekinti a mű fogalomelemzéseit. Az *Előszó*ban így hívja fel erre

⁴ Cassirer „lemondó megfontoltságnak és koraérettségnek” nevezi azt a gondolkodásmódot, amely a huszoneves Kant módszerről alkotott felfogásához is vezetett. Az eleven erőkről írt művében ugyanis kijelenti, hogy az *átfogó* bölcsélet kívánalmát és az emberi ismeretek *kiterjesztésének* hajlamát föl kell áldoznunk az *alapos* megismerés oltárán ahhoz, hogy a metafizika komolyan megalapozott tudomány legyen (Cassirer 2001. 35).

a figyelmet: „A legkevésbé sem szeretném, hogy amit itt nyújtok, magának a bizonyításnak tekintsék olvasóim, s az itt végrehajtott fogalomfölbontások sem jelentik magát a definíciót” – jöllehet a „tárgyalt dolog valódi ismertetőjegyeit nyújtják, amelyek [...] önmagukban, az igazság és egyértelműség végett használhatók” (Kant 2003. 116). Valóban, a *létezés* elemzésével kezdve az érvet mindjárt kijelenti:

Ne várják tőlem, hogy a létezés formális magyarázatával kezdjem. [...] Úgy járok el, mint aki keresi a definíciót, és előre bebiztosítja magát azt illetően, amit a meghatározás tárgyáról bizonyosan állíthat vagy tagadhat, még ha azt nem is tudja rögtön megmondani, hogy mi is lenne annak kimerítően meghatározott fogalma. Sok minden a legnagyobb bizonyossággal elmondható az adott tárgyról már jóval azelőtt, mielőtt megkísérelnénk meghatározni, még akkor is, ha egyáltalán nem bízunk abban, hogy képesek vagyunk megadni definícióját. [...] Abból, amit a dologról minden definíció nélkül bizonyosan tudunk, gyakran teljes bizonyossággal levezethető az, ami vizsgálódásunk célját alkotja [...] (Kant 2003. 120–121).

Az érv kifejtésének végén pedig ezt írja Kant a „tárgyalt dologról”: „E helyütt nem adok határozott definíciót Isten fogalmáról. Akkor kellene ezt megtennem, ha tárgyat szisztematikusan kívánnám vizsgálni. Amit most nyújtok, olyan analízis kíván lenni, amely által tanok formális fölépítésében tehetünk szert jártasságra” (uo. 139).

További lényeges mozzanat, hogy az analízis során *felbonthatatlan fogalmakhoz és bizonyíthatatlan alapítéletekhez* kell eljutnunk; ilyenek felkutatásában áll a „magasabb filozófia” legfontosabb tevékenysége. „Mert bármely tárgyról legyen is szó, azok az ismertetőjegyek, melyeket legelőször és közvetlenül észlel rajta az értelem, adatok ugyanannyi bizonyíthatatlan tételhez, melyek tehát az alapot is alkotják, amelyből a definíciókat nyerhetjük” (Kant 2003. 263). Az ‘észlelés’ szót egészen komolyan vehetjük: Kant a tapasztalati természettudományéhoz hasonlítja módszerét, amennyiben „biztos belső tapasztalat révén, vagyis annak segítségével, amiről közvetlen és nyilvánvaló tudásunk van, keressük meg azokat az ismertetőjegyeket, melyek bizonyosan benne rejlenek valamely általános mineműség fogalmában [...]” (uo. 268). A közvetlenül elsőként elgondolt alaptételek bizonyíthatatlanok, „[h]iszen mi alapján is történhetne meg a bizonyítás, ha ezek alkotják az első és legegyszerűbb gondolatokat, melyekkel csak rendelkezhetem a tárgyról?” (uo. 263). Az *emberi ész* első *materiális* alapelveinek is nevezhetők (a legfelső *formális* alapelvek: az azonosság, illetve az ellentmondás tétele), mert „ezek adják az anyagot a meghatározáshoz, s azokat az adatokat, melyekből biztosan következtethetünk”, ugyanakkor „minden emberi értelem számára szembetűnök” (uo. 277–278).

Sok bizonyíthatatlan alapítélet van, állapítja meg Kant *A négy szillogisztikus alakzat hamis agyafúrtsága* című kis írásban is. „Minden definíciót megelőzően

felbukkan belőlük néhány, mihelyt – azért, hogy eljussunk a definícióhoz – arról, amit egy dolgon először és közvetlenül ismerünk meg, ugyanannak a dolognak ismertetőjegyeként alkotunk képzetet” (Kant 2003. 112). Fontos megállapítás, hogy ez utóbbi világos felismerés, vagyis az *ítélet művelete* az, amely által lehetséges lesz valamely világos *fogalom* (uo. 109 sk).

Kant az 1765–66-os tanév téli szemeszterében tartandó előadásairól szóló *Híradás*ban hivatkozik a *Vizsgálódásra* mint amelyben megmutatta a metafizika sajátos, a matematikáéval szembeállított, analitikus eljárás módját. Minthogy ezen elképzelés alapján már hosszabb ideje dolgozva „minden lépés a tévedések forrásait tárta fel és az ítéletalkotás számára olyan iránytűt adott, melynek segítségével egyedül kerülhetők el a hibák”, reményei szerint ugyanez az út alkalmas lesz bemutatni metafizikai előadásainak alapvetését is (Kant 2003. 438–439). Kifejezetten a módszerről szóló elmélkedést azonban csak a metafizika végére készül illeszteni, mivel az efféle organon általában az egyes tudományok kritikáját és szabályzatát tartalmazza, és inkább azok előadása *után* tárgyalható, amikor már rendelkezésre állnak olyan példák, amelyekben a módszer konkrétan bemutatható (uo. 440).

Ugyanezen a télen született az a bevezetőben már felidézett levél, amelyben Kant hasonlóképpen „konkrét példákat” (jelesül metafizikai értekezéseket) ígér a metafizika és az egész filozófia sajátos módszerének ismertetése elé bocsátani. Hosszú évek próbálkozásai nyomán bizonyosodott meg arról, hogy ez az eljárás mód az (és ezért képezheti reményeink „fő tárgyát”), amely megszabadíthat a tudás káprázatától és a filozófusok közt azért pusztító viszálykodástól, „mert nincs közös mértéke az ítélkezésnek, hogy fáradozásaikban összhangot teremtsen”. Azóta már a vizsgálódások természetéből észreveszi, mi az, amit tudni kell a kérdés megoldásához, „és hogy az ismeretek milyen fokát szabja meg az, ami adott, úgyhogy bár az ítélet korlátozottabb annál, ahogy közönségesen ítélni szoktak, ám határozottabb és biztosabb is” (Kant 2003. 614).

Szintén ekkoriban írja az *Egy szellemlátó álmait*, melynek negatív konklúziója szerint az ember hasztalanul kutat „olyan kérdés tekintetében, amelyhez szükséges adatok egy másik, s nem az általa is érzékelhető világban találhatók”. A metafizikának ezért az emberi ész határaitól szóló tudománnyá válván azt a célt kell szolgálnia, „hogy megtudjuk, vajon megoldható-e a feladat abból, amit tudhatunk, és milyen viszonyban áll a kérdés azokkal a tapasztalati fogalmakkal, melyekre mindegyik ítéletünknek mindenkor támaszkodnia kell” (Kant 2003. 504).

Ezek az egyidejű megnyilatkozások a módszer problémájának növekvő súlyát mutatják, Kant nagy reményeket fűz hozzá, mégpedig egyre inkább a „Mit lehet tudnom?” kérdés megválaszolása tekintetében. Ugyanakkor nem utalnak semmilyen drámai változásra a módszer mibenlétét illetően. Ezért felmerül a lehetőség, hogy az a sajátos *metafizikai* módszer, amely már a kritikai fordulatban játszik kulcsszerepet, talán a metafizika és általában a filozófia számára a

*Vizsgálódás*ban előírt – analitikus⁵ – módszer *alkalmazásaként* is tekinthető. Hogy ez mennyiben van így, azt nyilvánvalóan a „kritikai korszak” műveiben megfogalmazott és alkalmazott módszertan vizsgálata mutathatja meg.

II. A METAFIZIKA SAJÁTOS MÓDSZERE

Mielőtt a fő műre térnénk, meg kell állnunk az 1770-es *Székfoglaló értekezés*nél is. Habár a disszertáció címe szerint az érzékelhető és az értelemmel fölfogható világról szól, Kant mindjárt a legelején, a világ fogalmának kifejtésénél (*expositio*) fontosnak tartja megjegyezni, hogy abban „a fogalomnak elménk természetéből való *kettős származására* is tekintettel volt [...], mert ennek figyelembevételére a példa erejével segítheti a metafizikában követendő módszer mélyebb megértését” (Kant 2003. 523, AA II. 387). Az értekezés igazi értelme szerint ugyanis – a metafizika propedeutikájaként – olyan „próbatanulmány” (*specimen*), amely az érzéki ismeretnek az értelmítől való elkülönítésével annak a módszernek az alkalmazását készíti elő, amely e tudományban egészen kiemelkedő szerepet kap (uo. 534, AA II. 395). Az értelmet pusztán „logikai” módon használó tudományokhoz, amelyek az érzéki szemlélet segítségével adott ismereteket rendelnek egymás alá (amilyen a természettudomány és a matematika is), Kant továbbra is csak utólag tartja a módszert hozzákapcsolandónak.

A tiszta filozófiában viszont (ahová a metafizika is tartozik), ahol az elvekkel kapcsolatos *értelemhasználat* *reális* – azaz a dolgok és a viszonyok alapfogalmai, s azonképpen a sarktételek is eredendően maga a tiszta értelem által adatnak meg, s mivel nem szemléletek, nincsenek is fölvértezve a tévedések ellen –, *a módszer minden tudományt megelőző* [...]. Minthogy ugyanis itt a helyes észhasználat magukat az elveket alkotja meg, és mind a tárgyak, mind pedig a rájuk vonatkozóan elgondolandó sarktételek egyedül az ész természete folytán válnak egyáltalán ismeretessé, ezért itt az ész törvényeinek kifejtése [*expositio*] maga a tudomány létrejövetele [...] (Kant 2003. 554).

Mindazonáltal a *logikai* értelemhasználat valamennyi tudománynak, így a *metafizikának* is közös jellemzője (uo. 531). Nyilvánvaló ez már abból is, hogy Kant a szóban forgó módszert az *ítéletek* szubjektuma és predikátuma közti viszony vonatkozásában fogalmazza meg. Arról van szó, hogy ha az állítmány *érzéki* fo-

⁵ Jogosnak látom Boros Gábor megállapítását arról az egyezésről, ami megfigyelhető a homályos fogalmak *Vizsgálódás*ban leírt elemzése és a Descartes által az *Elmélkedések*ben követett analitikus út között (Boros 2004. 30). Sőt, még tovább is mehetnénk: a világosság, a felbonthatatlan elemekig jutás, az azokból építkező majdani szintézis és a teljesség követelménye mind megfelel Descartes módszerének, ahogy azt a *Szabályokban* és az *Értekezés* második részében leírja.

galom, akkor csupán a lehetséges érzéki megismerésnek lesz feltétele, s *értelmi* fogalomhoz mint alanyhoz nem illeszthetjük hozzá. Ha mégis ezt tesszük, „akkor az így kapott ítélet csak szubjektív törvények szerint lesz érvényes, tehát az ilyen állítmányt nem szabad magáról az értelmi fogalomról objektív érvénnyel kijelentenünk, hanem *csak mint olyan feltételt, amely nélkül az adott fogalom érzéki megismeréséről nem lehet szó* (Kant 2003. 555). Látható módon – és jelenleg csak ez érdekel bennünket – e sajátosságos módszer is a logikai értelemhasználat körébe tartozik, ahol „minden ismeretet, bármilyen módon légyen is adva, olyannak tekintünk, ami egy vagy több más ismerettel közös jegy alá tartozik, vagy pedig ellentétes vele” (uo. 531).

Ami a sajátosságot adja, az a „tárgy”, amiről a metafizika esetén szó van. Kant a *Vizsgálódásban* a metafizikát *ismereteink* első alapjairól, itt pedig már a *tiszta értelem használatának* első elveiről szóló filozófiaként határozza meg (Kant 2003. 265, 534). Ennek megfelelően az „előkészítő tudomány”, melyhez a disszertáció az első kísérlet kíván lenni, az elme *megismerőképességének felbontásával* kezdődik érzékiségre és értelemre, a hozzájuk tartozó képzetekre, valamint azok anyagára és formájára (lásd uo. 529–532). Mind a tiszta értelem, mind a tiszta érzékiség alapfogalmai „elménkbe oltott” törvények által adottak, melyekhez a vizsgálódás az elme – „tapasztalatszerzés alkalmával” végrehajtott – *cselekvéseire figyelve, elvonatkoztatás* útján fér hozzá (uo. 534, 548). Igaz, az analitikus módszer terminológiáját e műben csak az erkölcsi fogalmak kapcsán használja Kant kimondottan, amennyiben azok bár zavarosak, mégis a tiszta értelem révén ismeri meg őket „minden ismeretünk organonja, a *metafizika*” (uo. 533). Mégis indokoltnak látszik e módszer alkalmazásaként kezelni az elme képességeire vonatkozó fogalommeghatározásokat is. De ennek további alátámasztásához már valóban ki kell nyitnunk *A tiszta ész kritikáját*.

Első megközelítésben, a *Bevezetés* híres megkülönböztetésére gondolva könnyen ezzel ellentétes eredményt várhatunk. Hiszen nyilvánvaló, hogy a fogalmak analízise analitikus ítéletek alkotására ad módot, miközben a fő kérdés az *a priori* szintetikus ítéletek lehetősége. Mindjárt az *Előszó* utal erre: „miként a kritika a fogalmak egész *szintézisét* kimerítette, a metafizika annak a további követelménynek kell eleget tegyen, hogy éppilyen kimerítően elvégezze az *analízis* feladatát is” (Kant 2004a. 25, AXXI). A kritika még csak előkészíti a tiszta ész organonját, vagyis azon elvek összességét, melyek további elemzése majdan létrehozhatná minden megszerezhető (szintetikus és analitikus) *a priori* ismeret rendszerét. Ehhez kell majd elvégezni „az egész *a priori* emberi megismerés kimerítő analízisét”, és számba venni valamennyi alapfogalmát (Kant 2004a. 69–70, A11–13/B25–27).

Ám az is bizonyos, és már most szem előtt tartandó, hogy e propedeutika, vagyis a *Kritika kiindulásként* is egy *részleges analízist* végez:

...nekünk az analízist csak addig a pontig kell folytatnunk, ameddig okvetlenül szükség van rá ahhoz, hogy maradéktalanul szemügyre vehessük az *a priori* szintézis elveit, minthogy csak ez érdekel bennünket (Kant 2004a. 69, A11/B25).

A tiszta ész kritikája ily módon [...] az analízis során csupán addig a pontig megy el, ameddig ez okvetlenül szükséges a szintetikus *a priori* ismeretek hiánytalan megítéléséhez (uo. 71, A14/B28).

Azt is világossá teszi Kant ugyanitt, a *Bevezetés* végén, hogy *mi* az, amit a kritikai vizsgálatnak föl kell bontania: „nem magukkal a tárgyakkal foglalatkosodik, hanem a tárgyakra irányuló megismerésünk módjával, amennyiben ez a megismerés *a priori* lehetséges”; „tárgyunk itt nem a dolgok természete, ami kimeríthetetlen, hanem a dolgok természetét megítélő értelem, és ez is csupán *a priori* megismerésének vonatkozásában” (uo. 69–70, A12–13/B25–26).

Mielőtt e módszer tényleges alkalmazásait kutatnánk a műben, érdemes a végére ugranunk. Bár „a módszer transzcendentális tana”, amely „a tiszta ész teljes rendszerének formai feltételeit határozza meg”, túlmegy jelen vizsgálódásunk tárgyán, az „önvizsgálat rendszerét” célzó diszciplína-fejezetéből meríthetünk szűkebb témánkhoz (Kant 2004a. 561, 564, A708/B736, A711/B739). Annál is inkább, mivel Kant a matematika és a filozófia eltérő módszereiről a *Vizsgálódásban* mondottakat *átveszi és kiegészíti* itt a kritikai filozófia felismerésével. A matematika definíciói önkényes *szintézisként* eredendően hozzák létre e tudomány tárgyait, továbbá axiómáit és demonstrációit *in concreto* szemlélet teheti bizonyossá, mert a *tiszta szemlélethez* fordulhat, benne *megkonstruálhatja* fogalmait. A filozófiai megismerés fogalmak *analízisén* alapszik, értéke azonban éppen *ezért kétséges*, minthogy az ész *spekulatív* használatából nem származik „közvetlenül fogalmakból merített szintetikus tétel: *dogma*” (uo. 581, A736/764).

Mindazonáltal pozitív útmutatást is kapunk a filozófia helyes módszeréről – szintén a korai művel egybehangzóan. Először is: a kritika megengedi, hogy *a priori* fogalmakat (szemlélet segítsége nélkül is) „bizonyos fokig” definiáljunk. Mert habár definiálni szigorúan szólva annyit jelentene, mint „valamely dolog kimerítő fogalmát határai között eredendőként kifejtetni”, az utóbbi két követelménynek eleget tehetünk, ha valóban a fogalomhoz tartozó (határai közötti) és egyúttal nem levezetett, bizonyításra nem is szoruló (eredendő) ismérveket adunk meg (Kant 2004a. 575, A727/B755). Az azonban mindig kétséges marad, hogy az adott fogalmat kimerítő módon határoztuk-e meg, „mivel a tárgy fogalma, ahogyan adva van, sok homályos képzetet foglalhat magában, melyeket az elemzés [*Zergliederung*] során figyelmen kívül hagyunk, jóllehet a fogalom alkalmazása során felhasználjuk” (uo. 576, A728/B756). *Expozícióknak* nevezi Kant az analitikus módon, fogalmak elemzése útján nyert „kísérletképpen” előrebocsátott filozófiai definíciókat. Ugyanakkor „a fogalom még befejezetlen elem-

zéséből [*Zergliederung*]⁶ merített néhány ismérv alapján sok következtetést már azt megelőzően levonhatunk, hogy az expozíció befejezetté – azaz definícióvá – válnék”. Mert a felbontás során kapott „elemeket mindig helyesen és biztos módon alkalmazhatjuk abban a körben, ameddig érvényességük terjed, ezért a fogyatékos definíciók – tehát a definícióvá voltaképpen még nem vált, mindazonáltal igaz és ezért a definícióhoz közelítő tételek – igen jól felhasználhatók” (uo. 577–578, A730–731/B758–759).

Szintetikus tételek pusztán fogalmakból (szemlélet segítsége nélkül) ugyan közvetlenül nem alkothatók objektív érvénnyel, ámde közvetve, valamilyen „harmadik” *közvetítésével*, igen: a transzcendentális analitikára hivatkozik Kant itt, a mű végén. „Igaz, létezik merőben fogalmakból kiinduló transzcendentális szintézis, melyre viszont kizárólag a filozófus képes, ám ez csak a dolgot egyáltalán mint dolgot érinti, s azt mondja meg, hogy milyen feltételek között tartható a dolog észlelete a lehetséges tapasztalathoz.” Mint minden ismeretünk, ez is legalább *lehetséges szemléletek szintézisét* tartalmazza, de csupán *diszkurzív* módon, azon *szabály* révén, melynek alapján az észleletek szintézisét elvégezzük (Kant 2004a. 569–570, A719–720/B747–748). A transzcendentális tétel mint lehetséges empirikus szemléletek szintézisének elve segítségével túllépünk ugyan a tiszta értelmi fogalmon (egy „harmadikhoz”), de nem a szemlélethez, hanem a tapasztalatban foglalt időmeghatározás *általában vett* feltételéhez, így az „nem egyéb az ész pusztán fogalmakon alapuló ismereténél, s következtésképpen diszkurzív jellegű” (uo. 572, 579, A722, 733/B750, 761). Az ilyen alap-tétel *dedukcióra*, azaz apodiktikus, „kizárólag szavak (gondolati tárgyak) útján” végzett bizonyításra szorul, amely azonban „lehetséges használatának egyetlen tartománya, vagyis a tapasztalat szemszögéből” meg is adható, hiszen csak „azt mutatja ki, hogy maga a tapasztalat – s ennél fogva a tapasztalat tárgya – lehetetlen volna, ha nincs ilyen összefüggés” (uo. 580, 582, 613, A735, 737, 783/B763, 765, 811).⁷

Ha most ezzel a módszertani útmutatással tekintünk az *elemek* transzcendentális tanára, akkor bizonyára már az elme képességeinek és képzeteinek felosztásában is eredendő és a definícióhoz közelítő, habár nem kimerítő meghatározásokat kell látnunk (Kant 2004a. 75, 105–106, A19–20, 50–51/B33–34, 74–75). Nyilvánvaló az analízis a transzcendentális *esztétika* (két) tárgyának kijelölésekor: előbb *elszigeteljük* az érzékelést eltekintve mindentől, amit az értelem fogalmai

⁶ Ez a kifejezés az analízis fordításának tekinthető, Kant felváltva használja vele. Ezzel indokolja Gottfried Martin, hogy amikor az analitikus és szintetikus ítéletek tana kialakulásának vizsgálatába kezdve az akadémiai kiadás első kilenc kötete alapján gyakorisági táblázatokat állít fel a releváns szavak előfordulásairól, akkor a *zergliedern* változatait felveszi harmadikként a két görög kifejezésén túl. (Martin 1969. 245 skk.)

⁷ Felidézve a *Vizsgálódás* programját elmondhatjuk: „itt az ideje, hogy a metafizikában szintetikus járjunk el.” Persze a „gondolkodásmód fordulata” hozta el ezt az időt az áthidaló „lehetséges tapasztalat” gondolatával együtt. De az *expoziáció* pillére régóta állt már.

által gondol, majd az így kapott empirikus szemlélettől mindent *elválasztunk*, ami az érzetekhez tartozik, „hogy kizárólag a tiszta szemlélet és a jelenségek pusztja formája maradjon a kezünkben, mert az érzékelés egyedül ezt nyújthatja nekünk *a priori* módon” (uo. 77, A22/B36). Úgy vélhetnénk azonban, éppen a kritika alapvetéséhez tartozik, hogy itt – ellentétben a *Viszsgálódás* térére és időre vonatkozó megfogalmazásaival – nem *fogalmi* elemzést végzünk. Erre a problémára még többször visszatérünk.

Egészen kimondottá természetesen a transzcendentális *analitikában* válik a módszer, hiszen már az általános logika analitika nevű része is „elemeire bontja az értelem és az ész egész formális tevékenységét, s ezeket az elemeket megismerésünk bármiféle logikai megítélésének elveiként állítja elénk” (Kant 2004a. 112, A60/B84, módosítva). A transzcendentális analitika pedig „a tiszta értelmi megismerés elemeit fejt ki, valamint azon elveket, melyek nélkül lehetetlen tárgyat elgondolni” (uo. 114, A62/B87), ennek érdekében „egész *a priori* ismeretünket a tiszta értelmi megismerés elemeire bontja [*Zergliederung*]” (uo. 115, A64/B89, módosítva). Bevezetéseként e sajátos felbontásra alkalmazza Kant a definícióval szemben általában támasztott követelményeket: a tiszta értelmi megismerés fogalmai ne lépják át *határaikat*, vagyis tiszták (ne empirikusak) és az értelem (ne az érzékiség) körébe tartozók, valamint *elemiek* (ne levezetettek vagy összetettek) legyenek, továbbá *maradéktalanul* kitöltsék a tiszta értelem egész tartományát. Az egész kritikára nézve kulcsfontosságú, hogy Kant szerint a *tiszta* értelem mint minden empirikustól elkülönülő, „önmagában megálló, önmagával beérő, semmilyen külső adalékkal nem gyarapítható egység” esetén a legutóbbi kívánalom is teljesíthető (uo. 115, A64–65/B89–90).

Az analitika első részét ugyanakkor olyan szavakkal vezeti be, amely első ránézésre szintén ellentmondani látszik annak, hogy itt a fogalmak definíciójáról mondotakat alkalmazhatjuk.

A fogalmak analitikáján nem fogalomelemzést értek, azaz nem a filozófiai kutatásokban megszokott eljárást, mely abból áll, hogy az elénk tároló fogalmakat tartalmuk széttagolása útján megvilágítják, hanem magának az *értelem képességének széttagolását* [*Zergliederung*] [...], hogy felkutatván a fogalmakat, melyeknek szülőhelye egyedül az értelem, s általánosságban megvizsgálván [*überhaupt analysieren*] magának az értelemnek a tiszta használatát, mérlegre tegye az *a priori* fogalmak lehetőségét; hiszen ez a transzcendentális filozófia voltaképpeni feladata, a többi már csak abban áll, hogy logikai kifejtést adjunk minden filozófiai fogalomról (Kant 2004a. 116, A65–66/B90–91, módosítva).

Láttuk azonban, hogy a fogalmak tartalmát kifejtő elemzéskor általában is azt kell mérlegelnünk, hogy „a fogalom alkalmazása során felhasznál[t]” képzetek közül épp melyiket vegyük figyelembe, ezért – túl a nyilvánvaló terminológiai egyezésen – bátran tekinthetjük a látszólag félretett eljárást itt is iránymutatónak.

Jelen esetben ugyanakkor a vizsgálat *tárgyának* is tekintenünk kell, hiszen a tiszta értelem fogalmainak „felfedéséhez” [*Entdeckung*] az értelem általában vett *logikai használata* adja a vezérfonalat, melynek során az értelem „analízis útján fogalmakká alakítja át” a kívülről kapott képzeteket. Vagyis a fogalom *tartalmának* már adva kell lennie, meglehetősen zavarosan és analízisre szoruló módon, de az nem az analitikus eljárásból származik, hanem „szintézis fogja össze ismeretekké és egységesíti egy bizonyos tartalommal a megismerés elemeit” (Kant 2004a. 124–125, A76–77/B102–103). Így jut el a *megismerő értelem Bevezetés*ben ígért *analízise az a priori szintetikus ismeretek feltárandó elemei közül magáig a szintézisig*. Mégpedig szintézisen értve nem csupán fogalmaknak, hanem „a tárgyak érzékileg adott és potenciálisan fogalmak alatt gondolt *részeinek és aspektusainak* összetételét” is – az ilyen szintézisek szabályaival foglalkozik a transzcendentális logika (Longuenesse 2006. 147).

A feladatul kitűzött általános analízis eredménye a fogalmakat tekintve nem lesz más, mint az értelem logikai funkcióit tartalmazó táblázat nyomán előálló rendszere „a szintézis valamennyi (eredendő) tiszta fogalmának, melyek *a priori* módon benne foglaltatnak az értelemben” (uo. 127, A80/B106). Az eredendőségre utalást is magyarázó és kiegészítő megjegyzéssel zárja Kant e szakaszt: „A jelen munkában szántszándékkal lemondok a kategóriák meghatározásáról [*Definition*], noha talán módomban állna elvégezni. A későbbiekben addig megyek el e fogalmak felbontásában, ameddig a kidolgozandó módszertanhoz szükséges” (uo. 128, A82–83/B108). A tiszta ész *teljes* rendszerében lesz majd követelmény a kategóriák (teljes) definíciója, itt a *Kritikában az alaptételek analitikájához* elég lesz (részlegesen) exponálni őket.

A transzcendentális analitika e második részét megalapozó sematizmustan tematizálja azután azt a bizonyos „harmadikat”, amely „minden szintetikus ítélet közvetítője” (Kant 2004a. 186 sk., A155/B194), vagyis az idő *a priori* feltételeit, melyeket a Módszertan-fejezet határozottan *fogalmaknak* titulált. Nem véletlenül, hiszen „a transzcendentális filozófia sajátossága abban áll, hogy az értelem tiszta fogalmában adott szabályok (vagy inkább általános feltételek) mellett *a priori* módon meg tudja jelölni az eseteket is, amelyekre ama szabályok alkalmazandók”, nevezetesen a transzcendentális sémáknak nevezett *érzéki feltételeket*. Kant pusztán közlésükkel teljesíti a feladatot, „általános, de mégis elégséges ismervek segítségével kimutatni a feltételeket, melyek között a tárgyak ama fogalmakkal összhangban adhatók meg” (uo. 174, A135–136/B174–175). Valahogy mindazonáltal eljutott hozzájuk, amely útra csupán utal: „Nem vesztegetjük az időt arra, hogy száraz és unalmas fejtegetésekben taglaljuk [*Zergliederung*], mire van szükség a tiszta értelmi fogalmak egyáltalán mint fogalmak transzcendentális sémáihoz” (uo. 178, A142/B181).

A *Transzcendentális analitika* fő részeinek éppen a kiindulásánál tehát jól kimutatható, hogy Kant *A tiszta ész kritikájában* tudatosan és következetesen al-

kalmazta a *Vizsgálódás analitikus módszerét*. Ezért aztán különös figyelemmel kell megvizsgáljunk a *Prolegomenának* azt a szóhasználatát, amely ellentmondani látszik ennek a konklúzióknak.

III. ANALITIKUS MÓDSZER ÉS SZINTÉZIS

A tiszta ész kritikája után két évvel, 1783-ban megjelent írásban Kant többször és nagy határozottsággal jelenti ki, hogy az előbbi műben a szintetikus, az utóbbiban az analitikus módszert követte. Vajon mit ért a *Prolegomenában* analitikus módszeren, ha azt a *Kritikától* meg kellene tagadni (amelynek – ügyeltem rá – csakis az *első* kiadásából vettem a fenti idézeteket)? És mi volna a szintetikus módszer?

Az előbbit illetően Kant kifejezetten a matematika egy eljárására hivatkozik, miközben igyekszik elkülöníteni a módszerek különbségét az ítéletekétől. „A szintetikus módszerrel szembeállított analitikus módszer korántsem feltétlenül analitikus állítások valamiféle együttese; annyit jelent csupán, hogy úgy indulunk ki a keresett dologból, mintha adott volna, és így emelkedünk fel azután azon feltételekhez, amelyek közepette egyedül lehetséges. E kifejtésmód alkalmazásakor gyakran kizárólag szintetikus tételeket használunk fel – példa rá a matematikai analízis [...]” (Kant 1999. 34, jegyzet). Speciálisan a *Prolegomena* analitikus módszere abban áll, hogy bizonyos valóságosan adott (vagy „legalábbis *nem vitatott*”) *a priori* szintetikus ismeretekből (melyeket „megbízhatónak tekintünk”), nevezetesen a tiszta matematika és a tiszta természettudomány tételeiből indulunk ki, majd feltesszük a kérdést: *miként* lehetséges az ilyen megismerés? E lehetőség alapját kell megvizsgáljunk, „hogy elhatolhassunk azon forrásokig, amelyeket még nem ismerünk, és amelyek felfedezése [*Entdeckung*] nemcsak annak magyarázatával szolgál majd, amit már tudtunk, hanem egyszersmind nagyszámú ismeretek egész körét is feltárja, amelyek mind az említett forrásokból erednek” (uo. 32–33, AA IV. 275). „Ez az eljárás mód nagymértékben megkönnyíti a dolgunkat, mert így általános megfontolásainkat nemcsak hogy alkalmazni tudjuk tényekre, de egyenesen tényekből indulhatunk ki” (uo. 37–38).

Ez a „könnyítés” megengedhető ebben a bevezető jellegű írásban. A *Kritikát* ellenben „mindenképpen a *szintetikus tanítási mód* [*Lehrart*] szabályainak megfelelően kellett megalkotni, hogy a tudomány a maga tagolódását [*Gliederbau*] egy egészen sajátos megismerőképesség belső szerkezetéhez igazodva, az e képességre jellemző természetes összefüggést követve tárhassa szemünk elé” (Kant 1999. 16–17, AA IV. 263). Magát a tiszta észet kellett kutatni, a „forrásban” meghatározni elvek szerint az ész tiszta használatának alapelemeit és törvényeit. Csakis e munka által tud a gondolkodás „behatolni egy olyan rendszerbe, amely

magán az észen kívül semmi adottat nem vesz alapul, amely tehát anélkül, hogy bármilyen tényre támaszkodnék, a megismerést annak eredeti csíráiból igyekszik kibontakoztatni” (Kant 1999. 31).

Mindazonáltal először is szögezzük le, hogy az *analitikus ítéletek* a legtermészetesebben hozzátartoznak mindkét módszerhez. Nemcsak arról van szó, hogy ha a metafizika anyagát alkotó *a priori* fogalmakat „már bizonyos alapelvek szerint előre [*zuvor*] összegyűjtöttük, akkor e fogalmak elemzése nagy jelentőségre tarthat számot”, hanem arról is, hogy „az elemzéssel elébb [*zuerst*] széttagolt fogalmakból végül is szintetikus ítéleteket hozunk létre”:

a metafizika tulajdonképpen szintetikus *a priori* tételekkel foglalkozik, célját egyedül ezek alkotják, még ha e cél elérése érdekében olykor tagadhatatlanul szüksége van is fogalmainak elemzésére és ennél fogva analitikus ítéletekre is; az ekkor alkalmazott eljárás azonban ugyanolyan, mint amelyet bármely más megismerésmód esetében követünk, amikor csak arra törekszünk, hogy fogalmainkat elemzés révén határozottabbakká tegyük. Mind a szemlélet, mind a fogalom esetében egyedül az *a priori* ismeret létrehozása [*Erzeugung*], végül pedig *a priori* szintetikus tételek – mégpedig a filozófiai megismerés körében – képezik a metafizika lényegi tartalmát (Kant 1999. 30–31, módosítva; AA IV. 273–274).

Már ebből is látható továbbá, hogy persze az itteni *Entdeckung* a lényegét tekintve *ugyanoda* kell vezessen, mint a *Kritikéé*. A két tudomány *mi voltából* indul ki a *Prolegomena*, „nem vitatott”, „megbízhatónak tekintett” faktumuk legfeljebb súlyt ad annak, hogy aprioritásukból és ismeret voltukból együttesen következik: csakis a *tapasztalat*, és így a *számunkra megjelenő* (nem magukban való) dolgok lehetőségfeltételeivel foglalkozhatnak. A tiszta matematikáról hamar kiderül, hogy *tiszta szemléletet* feltételez, amely viszont nem tartalmazhat mást, mint az *érzékelés formáját*. A tiszta természettudomány csak minden *lehetséges tapasztalat* egészeként tekintheti tárgyát, ennek *a priori* feltételeihez kell eljutnunk. „A tapasztalatot egyáltalán mint tapasztalatot kell tehát elemeznünk, hogy kideríthessük, mi foglaltatik az érzékek és az értelem eme termékében” (uo. 65).

Ami a *szintetikus* „tanítási módot” illeti, Kant kijelentései egyrészt a rendszer-szerűségre, másrészt az „önmagával beérő” kiindulópontra⁸ vonatkoznak. A két szempontot úgyszintén egységben látjuk majd a *Kritika* második kiadásához írt előszó kapcsán. A tiszta ész ismereteinek teljes rendszereként értett metafizikához mindenesetre még további analitikus munkára lesz szükség, de nem

⁸ Az ész „eredeti csíráiból” (adott tényre támaszkodás nélkül) kibontakozó megismerés gondolata érvet szolgáltatót a transzcendentális dedukció „erős programja” mellett, amely szerint Kant *A tiszta ész kritikájában* nem feltételezi kiindulópontként az objektív tapasztalatot, hanem az appercepcióból (öntudatból) vezeti azt le (az erre vonatkozó értelmezésekről lásd Szegedi 2007. 116–119). Remélhetőleg jól látható, hogy a jelen írás – melynek közvetlenül nem témája a dedukció – sem kerülhette el az állásfoglalást ebben az alapvető kérdésben.

nélkülözhetette ezt már a transzcendentális analitika sem. Hiszen ahhoz, hogy a tudomány a maga „tagolódását” ama sajátos megismerőképesség belső szerkezetéhez igazodva szemünk elé tárja, ahhoz mégiscsak *szét kellett tagolnunk* ezt a képességet. Akármilyen is legyen tehát a pontos értelme a *Prolegomenában* hangsúlyozott megkülönböztetésnek, *az az analitikus módszer*, amelyet máshol így nevez Kant, *szerves része* mindkét műnek.

Arra mindenképpen jó volt ez a distinkció, hogy Kant *A tiszta ész kritikájának* második kiadásában eszközölt változtatások során különös figyelmet fordítson az általa követett módszerre. Több helyen is találunk *Prolegomenából* átvett gondolatmeneteket vagy akár szövegrészeket, ám anélkül, hogy a tiszta tudományok „tényén” alapuló módszer jelentőssé válna. Az alaposan kibővített *Bevezetésben* például a matematika és a tiszta természettudomány ítéleteinek szintetikus voltáról szóló részt és a lehetőségükre vonatkozó kérdést az a megjegyzés kíséri, hogy e „kérdés megválaszolása is lehetővé válik” a szintetikus *a priori* ítéletek lehetséges voltára vonatkozó *általános* feladat megoldásával (Kant 2004a. 66, B20). Ezt a feladatot viszont a *metafizika* mint *természeti hajlandóság* tűzi ki ön maga mint tudomány számára, mert az ész legfőbb céljait ilyen ítéletekben alkotja meg (uo. 58, 61, 64, B10, 13–14, 18). Hasonlóképpen a *Bevezetésnek* az a másik nagyobb bővítése (az első két szakasz), melynek mondanivalója szerint rendelkezünk bizonyos *a priori* ismeretekkel, csak futólag utal a matematikára, holott a *Prolegomena* ez ügyben kizárólag a *tudomány* aprioritására hivatkozik. Ellenben a „legközönségesebb értelem használatából” merített példaként utal az ok és okozat kapcsolatának tételére, majd a test, illetve a tárgy *tapasztalati* fogalmait felbontva mutat fel *a priori* képzeteket (uo. 52–54, B3–6; Kant 1999. 19).

A transzcendentális esztétikában alcím hirdeti, hogy a tér, illetve az idő *fogalmainak* metafizikai „taglalásáról [*Erörterung*]” lesz szó. Igaz, már az első kiadásban is a „fenti fogalmakból levont következtetések” megjelölést kapta a folytatás, és a *Prolegomena* is beszél az érzékelés két „tiszta elemi fogalmáról”, sőt transzcendentális dedukciójukról. Most viszont egy beszúrt mondat kifejezetten a *Módszertant* követi: „Taglaláson [*expositio*] a fogalom tartalmának világos (ha nem is mindenre kiterjedő) bemutatását értem; metafizikai a taglalás, ha azt foglalja magában, ami által a fogalom *a priori* módon adottnak mutatkozik” (Kant 2004a. 78, B38; 81, 87, A26, 32/B42, 49; Kant 1999. 94, 45). Emellett Kant egyszerűen beilleszt a fejtegetésbe egy-egy rövid szakaszt a tér, illetve az idő fogalmainak „transzcendentális taglalásáról”, melyek láthatóan a *Prolegomena* „analitikus módszerének” felelnek meg. „*Transzcendentális taglaláson* azt értem, hogy egy fogalmat mint olyan elvet fejtünk ki, melynek alapján belátható más szintetikus *a priori* ismeretek lehetősége. Ehhez a következőkre van szükség: (1) az adott fogalomból valóban efféle ismeretek származzanak, és (2) ezek az ismeretek csak azon feltétel teljesülése esetén váljanak lehetségessé, hogy e fogalmat egy bizonyos módon magyarázzuk.” A geometria, illetve a mozgás elméletének példáján mutatja be Kant ezt a fajta magyarázatot, de a teret és az időt

csak mint *e tudományok* lehetőségfeltételét fejt ki itt (uo. 80, 86, B40–41, 48–49). Az *Eszztétika* többi részének feladata marad, hogy – a *Prolegomena* ígértének is megfelelően – „egyszersmind nagyszámú ismeretek egész körét is feltárja”.⁹

Nyilván módszertani kérdésnek is tekinthető, hogy Kant teljesen újraírta a transzcendentális dedukciót, valamint hogy az alaptételeket (a posztulátumok kivételével) átfogalmazta és egy-egy tömör összefoglaló bekezdéssel vezeti be. A dedukció legfontosabb eleme azonban szorosan köthető a kifejezetten analitikus módszerhez is. Kant első lépésként még hangsúlyosabban ismétli meg a *szintézis* fogalmának bevezetésekor (a 10.§-ban) előadott gondolatot:

valamennyi képzetünk közül egyedül a *kapcsolat* nem származhatik tárgyaktól; ez csupán a szubjektum alkotása lehet, lévén az összekapcsolás a szubjektum öntevékenységének aktusa. [...] látszólagos ellentéte, a felbontás vagy *analízis* valójában mindig feltételezi; mert ahol az értelem előbb nem kapcsolt össze semmit, ott semmit nem is bonthat föl, hisz minden csak áltál jelenik meg összekapcsoltként a képzetalkotó tehetség számára, hogy az *értelem* kapcsolatot vitt bele (Kant 2004a. 144, B130).

Ilyen szintetikus egység az ítéletekben szereplő különböző fogalmak egysége, még ha maga az ítélet analitikus is; tehát az értelem logikai használatának lehetősége is a tudat szintézisének alapszik (uo., B131). De a ‘piros’ közös fogalomról csak tőle különböző képzetek közös vonásaként, egy „lehetséges szintetikus egység révén tudok képzetet alkotni”. „És ily módon az appercepció szintetikus egysége a legfelső pont, melyhez az értelem bármilyen használatának, magának az egész logikának, s a logika nyomán a transzcendentális filozófiának kötődnie kell” (uo. 146, jegyzet, B134, jegyzet).

Mármost Kant ezt „az emberi megismerés legelső alaptételét” következetesen *analitikus* ítéletnek minősíti a transzcendentális dedukcióban.

Jóllehet maga az appercepció szükségszerű egységének alaptétele azonos – tehát analitikus – tétel, mindazonáltal kimondja, hogy szükség van a szemléletben adott sokféleség szintézisére, amely nélkül nem gondolható el az öntudat átfogó azonossága (Kant 2004a. 147, B135).

⁹ Azzal a nézettel értek egyet tehát, hogy a *Kritikában* nem a tudományokra hivatkozás nyújtja a vizsgálódás alapjául szolgáló adatokat (a második kiadásban sem), ám annak tekinthetjük az – „alapvető pszichológiánk” számára könnyebben hozzáférhető – *általában vett tapasztalatot*. Ennek tárja fel (a tudományokat is megalapozó) *a priori* struktúráit a metafizikai expozíció absztrakt eljárása (Bird 2006. 134 sk.).

Az utóbbi tétel, mint mondtuk, a szintetikus egységet teszi ugyan minden gondolkodás feltételévé, önmaga mégis analitikus, hisz semmi többet nem mond, csak azt, hogy az *én* valami adott szemléletben foglalt képzeitem mind alá kell rendelődjenek ama feltételnek, melynek híján nem sorolhatnám őket az én képzeitem gyanánt önnön azonos énemhez, tehát nem foglalhatnám össze őket az „Én gondolkodom” általános kifejezésével mint valamely appercepcióban szintetikus módon egybekapcsolt képzeteket (uo. 149, B138).

A *Paralogizmus*-fejezetben pedig, ahol *ugyanaz az analicitás* kimondottan kevésnek bizonyul a lélekről vélt ismeretek igazolásához, rendre találkozunk vele már az első változatban is: „az appercepciónak az a formális tétele, hogy *Én gondolkodom* [...] minden tapasztalattal együtt jár és valamennyit megelőzi, jóllehet mindig csak egy általában vett lehetséges ismeret vonatkozásában, mint annak *csupán szubjektív feltételét* kell tekinteni [...]”. „Az appercepció közvetlen kifejezésének kell tekintenünk azt a tételt, hogy *Én egyszerű vagyok*, mint ahogy az a karteziánus – állítólagos – következtetés is, hogy *Cogito ergo sum*, igazából tautológia, mert a *cogito (sum cogitans)* a valóságot közvetlenül fejezi ki” (Kant 2004a. 695, A354–355, módosítva; lásd még uo. 692, 696, 699, 701, A350, 356, 361, 363). E formális feltételhez természetesen azon a módon jutunk, hogy az általában vett „gondolkodásnál egyáltalán mint gondolkodásnál elvonatkoztatunk attól, hogy a gondolat valamely objektumra vonatkozik (legyen az az érzékek vagy a tiszta ész tárgya) [...]”. „Továbbá: mivel az egyetlen feltétel, mely minden gondolattal együtt jár – az Én – benne foglaltatik abban az általános tételben, hogy »Én gondolkodom«, ezért az észnek, amennyiben ő maga feltétel nélküli, e feltétellel van dolga. Ez azonban csak formális feltétel, vagyis minden egyes gondolat logikai egysége, ahol minden tárgytól elvonatkoztatok [...]” (Kant 2004a. 723, A397–398, módosítva).

A második kiadásban, ahol a *Paralogizmus*-fejezet is laposan átalakul és lerövidül, Kant még határozottabb kijelentéseket tesz erre vonatkozóan.

Minden ítéletben meghatározó szubjektuma vagyok ama viszonynak, mely az ítéletet alkotja. Ám a tétel, mely szerint Én, aki gondolkodom, a gondolkodásban mindig, szükségképpen *szubjektum* vagyok, [...] analitikus [...].

A tétel, mely szerint az appercepció Én-je minden gondolkodásban *egyedi*, azaz nem bontható föl szubjektumok sokaságára, s ennél fogva valamilyen logikailag egyszerű szubjektumot jelöl, ez a tétel már a gondolkodás fogalmában benne lappang, következésképpen analitikus [...].

A tétel, mely szerint bármekkora sokféleségnek legyek tudatában, énem azonos önmagával, ez a tétel szintúgy magukban a fogalmakban rejlik, tehát analitikus [...].

Megkülönböztetem önmagam mint gondolkodó lény egzisztenciáját más, rajtam kívül létező dolgoktól (ezek közé tartozik a saját testem is), és ez ugyancsak analitikus tétel, hiszen *más* dolgok azok, amelyeket mint tőlem *különbözőket* gondolok el [...] (Kant 2004a. 336–337, B407–409).

Természetesen a mondanivaló itt éppen az, hogy ezáltal, vagyis (szemlélet nélküli) pusztá gondolkodás és tudat által nem tudhatok szubsztancia voltomról, annak egyszerűségéről, személyem azonosságáról, testtől elkülönült létezésemről. „Így tehát hiába veszem *analízis alá önmagamnak a gondolkodásban rejlő tudatát*, ezáltal önmagamnak mint objektumnak a megismerése terén mit sem nyerek. *A gondolkodás egyáltalán mint gondolkodás logikai vizsgálatát [Erörterung] tévedés volt azonosítani az objektum metafizikai meghatározásával*” (uo. 337–338, B409, saját kiemeléseim). Ha azonban nem ezt a tévedést óhajtom elkövetni, és önmagamot nem mint objektumot, hanem mint *bármely objektum* megismerésének legfőbb *feltételét* akarom „exponálni” és meghatározni, akkor éppen a *Paralogizmusok* elejtett megjegyzései nyújtják a legjobb bátorítást a követendő analízishez: *az általában vett gondolkodás (fogalmának) elemzése vezet az a priori szintézis feltételeinek feltáráshoz* (lásd még: uo. 340, 350–352, B413, 428, 430–432).¹⁰ Ebből a szempontból vegyük most szemügyre az *Előszót* is!

IV. A KÉTFÉLE ÉSZHASZNÁLAT ANALÍZISE

A tiszta ész kritikájának második kiadásához írt előszó méltán híres arról, ahogy abban Kant a matematika és a természettudomány általa leírt módszerét veszi mintául a metafizika megújításához (a „kopernikuszi fordulathoz”). Szintén gyakran idézett, de nem a helyén kezelt az a kijelentés, amit ezt megelőzően a *logikáról* tesz. A logika – írja itt – Arisztotelész óta a lényegét tekintve (ha nem mossuk össze más, pszichológiai, antropológiai, metafizikai okfejtésekkel) nem lépett sem vissza, sem előre, „egészében úgy tűnik, teljesen lezárt és befejezett”. Az állítólagos fejlődésképtelenséget persze hajlamosak vagyunk bírálóknak tekinteni, pedig Kant inkább méltatja azt a tudományt, melynek *határát pontosan megszabja, hogy kimerítően képes előadni és szigorúan bebizonyítani bármiféle (a priori vagy empirikus jellegű) gondolkodás formális szabályait*.

Hogy a logika ilyen sikeres, ezt az előnyét kizárólag korlátozott voltának köszönheti, ami megengedi, sőt előírja, hogy elvonatkoztasson a megismerés minden tárgyától és a köztük lévő különbségektől; így aztán a logikában az értelemnek kizárólag önmagával és önnön formájával van dolga (Kant 2004a. 28, BVIII–IX).

¹⁰ Ismét felmerülhet az az ellenvetés, hogy Kant itt nem helyesen fejezi ki magát, mert analitikus ítéletről csak *fogalmak* tartalma kapcsán beszélhetne, az Én viszont a gondolkodás aktusának képzete (Ameriks 2000. 56). Ám a lényeg éppen az, hogy „*meghatározó* Énként” alkotott *ítéletemet* bármely szubjektum és predikátum közti viszony (és a transzcendentális dedukció is) feltételezi (Kant 2004a. 336, B407; Kitcher 2011. 189 skk.).

Ha most az előszónak arra a helyére ugrunk, amelyet bevezetésnek választottam, azt látjuk, hogy bár azt is a geometerek és a természetkutatók eljárásának példájára forradalmasított metafizika gondolata vezeti be, az *egész rendszert* tekintve sokkal inkább a logika adta Kantnak a mintát.

Kritikám értekezés a módszerről, nem magának a tudománynak a rendszere; mindazonáltal magában foglalja a metafizika teljes vázlatát, mind ami határait, mind ami belső tagolódását illeti. Hiszen a tiszta, spekulatív ész meg tudja tenni, és meg is kell tennie, hogy ama különböző módozatokból kiindulva, ahogyan tárgyakat választ gondolkodása számára, felmérje saját tehetségét, sőt arra is képes, hogy maradéktalanul számba vegye a sokféle módot, ahogyan önmaga elé feladatokat állít, és így körvonalazza a metafizika rendszerének egész vázlatát; mert ami az előbbit illeti, az *a priori* megismerés semmit nem tulajdoníthat a tárgyaknak, amit a gondolkodó szubjektum ne önmagából merítene, ami pedig az utóbbit illeti, a megismerés elveinek vonatkozásában az ész teljesen önálló, külön egységet alkot [...] (Kant 2004a. 36, BXXII–XXIII).

Mind a tiszta ész önmagában megálló volta, mind a rendszer teljességének ígérete a „teljesen lezárt és befejezett” logikát idézi fel, amit Kant is megtesz a folytatásban: az a „ritka szerencse”, ami a logikáé, hogy beteljesítheti művét, a „tárgyakkal foglalatосkodó” tudományok közül egyedül a metafizikának jut osztályrészül.

A „gondolkodásban rejlő tudat” analízise azonban nemcsak vezérfonala, de elengedhetetlen feltétele is a tárgymegismerés *a priori* módjainak. Hiszen feltételezik a logikát azok a „voltaképpen és objektív értelemben” vett elméleti tudományok is, amelyek amiatt jelentenek példát a metafizika számára, mert nemcsak önmagukkal, hanem a *tárgyakkal* is foglalkoznak, mégpedig *a priori* módon határozva meg azokat. Éppen ez, vagyis hogy „az ő ismereteik is az észből származnak”, teszi lehetségessé, hogy a metafizika utánozza őket. A hasonlóság talán legpontosabb megfogalmazása, hogy „az ész csak azt látja be, amit maga hoz létre, a saját terve szerint” (Kant 2004a. 30, BXIII), egyszerre mutat a logika önmagában elégséges voltára és arra, hogy az ész e tudományokban nem marad pusztán önmagában.

A két példaadó tudomány módszerének leírásában ugyanakkor az analógia *korlátaira* is felfigyelhetünk. A matematikus számára a feladat abban áll, hogy tárgyát „annak révén alkossa meg (konstrukció útján), amit fogalmak szerint, *a priori* módon ő maga gondolt el benne és ábrázolt, és ha bizonyossággal akar valamit *a priori* módon tudni, akkor semmit nem szabad a dolognak tulajdonítania, ha az nem következik szükségszerűen abból, amit – fogalma alapján – ő maga helyezett bele” (uo. 29–30, BXII). A természettan tudósának

állandó törvények útmutatását követve, ítéleteinek elveivel elől kell járnia, rászorítván a természetet, hogy válaszoljon kérdéseire [...]. Az észnek úgy kell a természethez közelítenie, hogy egyik kezében ott legyenek az elvei, mert csakis ezek alapján tehetnek szert az egyező jelenségek a törvény érvényességére, másik kezében pedig a kísérletek, melyeket amaz elvek nyomán gondolt ki; [...] annak megfelelően, amit az ész maga helyez a természetbe, kell fölkatatnia benne (de nem kitalálni róla), amit tanulnia kell tőle, és amiről önmagában nem szerezhetne tudomást (Kant 2004a. 30–31, BXIII–XIV).

A hasonlóság korlátait rögtön megvilágítja a *metafizika* ezután következő jellemzése. Eszerint e „teljesen elkülönült”, spekulatív ismeretfajta „teljes egészében a tapasztalat tanításai fölé emelkedik, mi több, pusztá fogalmak által jut ismeretekhez (nem úgy, mint a matematika, mert ez a fogalmakat a szemléletre alkalmazza), melynek területén tehát az ész óhatatlanul önnön tanítványa lesz” (uo. 31, BXIV). A metafizika tehát *nem* „az észtól különböző, egyéb ismeretforrásokhoz is igazodva” (uo. 29, BX) jut ismereteihez, például szemlélet segítségével (mégoly szükségszerű módon) következtetve vagy a természettől tanulva valamit, hanem *pusztá fogalmak* által. Ennek szem előtt tartásával gondoljuk át a metafizikában végbeinni javasolt „gondolkodásmódbeli fordulat” lényegét.

„Próbáljuk hát meg egyszer, nem jutunk-e messzebbre a metafizika feladatainak terén, ha feltesszük, hogy a tárgyakra kell ismereteinkhez igazodniok, ami jobban megfelel a követelménynek, hogy *a priori* tudással rendelkezessünk róluk, mely azt megelőzően állapítana meg [*festsetzen*] valamit a tárgyakra, hogy ezek adva lennének nekünk” (Kant 2004a. 32, BXVI). E „kísérlet” értelmében „a tárgy (mint az érzékek objektuma) igazodik szemléletalkotó képességünk tulajdonságaihoz”, s hasonlóképpen a szemléleteket tárgyakra vonatkoztató fogalmakról is „azt teszem föl, hogy a tárgy, illetve ami ugyanaz, a *tapasztalat* – mert a tárgy (mint számunkra adott tárgy) kizárólag a tapasztalatban ismerhető meg – igazodik e fogalmakhoz” (uo. 32–33, BXVII). A fordulat lényege – melyet legfeljebb sejtethet az ismételt „igazodás” [*sich richten*] szó – valójában ebben az *azonosításban* rejlik.¹¹ Mert

hiszen maga a tapasztalat a megismerés egyik válfaja, mely nem nélkülözheti az értelem közreműködését, s az értelem szabályát már mielőtt a tárgyak adva lennének nekem, vagyis *a priori* módon, feltételeznem kell. Ám e szabály *a priori* fogalmakban nyer kifejezést, és így minden tapasztalati tárgynak szükségszerűen ilyen fogalmakhoz kell igazodnia, s azokkal összhangban kell lennie (Kant 2004a. 33, BXVII sk.).

¹¹ Ha „azonosságétzisnek” nevezzük ezt (Tengelyi 1988. 84) – melynek kulshelye („minden szintetikus ítélet legelső alaptétele”): Kant 2004a. 189, A158/B197; de annak vehető Kant 1999. 60–61 is –, akkor vigyáznunk kell, nehogy a szimmetriát implikáló ‘azonosság’ kifejezés „a tiszta értelem pusztá analitikája szerény megnevezésének” helyére visszacsempéssze „az ontológia büszke nev[ét]” (Kant 2004. 265, A247/B303).

Azáltal, hogy a tárgyakat a *tapasztalat általában vett* tárgyaiként tekintjük, a „lehetséges tapasztalatot” olyan fogalmi elemzés tárgyává tesszük meg, amelynek révén „magyarázatot adhatunk az *a priori* megismerés lehetőségére; mi több, kielégítő bizonyítékokkal szolgálhatunk a természetnek mint a tapasztalati tárgyak összességének *a priori* alapot nyújtó törvények számára” (uo. 34, BXIX). Ebben a fogalomanalízisben, amint láthattuk, fogalomként kezeljük a tiszta szemléleti formákat és a gondolkodó ént éppúgy, mint a kategóriák időfeltételeit, a transzcendentális sémákat. Ilyen módon válik a metafizika mint a logika sajátos *alkalmazása* a minden tárgyismeretet átfogó *transzcendentális logikává* – legalábbis „első részében”.¹²

Mert ami a „második részét” illeti, a metafizika leglényegesebb feladata éppen az volna, hogy *a priori* megismerőképességünk segítségével ne csak a „tapasztalat tanításai fölé”, hanem a *lehetséges* tapasztalat határain túl, legfőbb céljainkhoz vigyen bennünket. Az előbbieken kifejtett, eleve a tapasztalat tárgyaira korlátozódó gondolati fordulatnak egyenesen „próbaköve”, hogy a *spekulatív* észről *megtagadja* ezt a lehetőséget. Így vetődhet fel komolyan: „nem akadnak-e az ész gyakorlati ismeretei közt adatok, melyek segítségével meghatározhatnánk a feltétlennek ész alkotta, transzcendens fogalmát, és ily módon, a metafizika óhajának megfelelően, minden lehetséges tapasztalaton túli, *a priori* ismeretekhez jutnánk, jóllehet ezek lehetősége csak gyakorlati vonatkozásban lenne adva” (Kant 2004a. 35, BXXI). Az ész tartalmazó tudományokban ugyanis az ismeretek valójában „kétféleképpen vonatkoztathatók tárgyukra: vagy úgy, hogy ez utóbbit és fogalmát (melynek máshonnan kell adva lennie) pusztán *meghatározzuk*, vagy úgy, hogy *valósággal létre is hozzuk*” (uo. 28, BIX–X, módosítva). Utóbbi esetben tehát – ha az ismeret valóban *a priori* – nem máshonnan, hanem *magából az észből* kell származnia az „adatnak”. Az *Előszó* további részei is világossá teszik, hogy „gyakorlati adatokat” a tiszta ész „teljességgel szükségszerű, gyakorlati (erkölcsi) használata” nyújt, a feltétlennek érzékfeletti fogalmán pedig Isten, a szabadság és a halhatatlanság értendő (Kant 2004a. 37 skk., BXXV skk.). Módszertani szigorúságot keresni azonban ezen a területen nyilvánvalóan az etikai művekben kell.

Az *erkölcsök metafizikájának alapvetése* kinyilvánítottan analitikus módszerrel tárja fel az erkölcsi megismerés alaptörvényét. Kant az első részben a közönséges morális ismeretben előfeltételezett jó akarat fogalmát explicitté téve jut el annak legfőbb feltételéhez, a kategorikus imperatívuszhoz, amely *a priori* szintetikus tételből azután a második részben kibontja az akarat autonómiájának elvét. Valóban rokonítható ez a *Prolegomena* eljárásával (és nem csak a második lépés, hiszen a matematikai állítások „adott” szintetikusága is bizonyítandó volt bevezetésképpen; vö. Allison 2011, 33–35). Azzal sem először találkozunk

¹² A logika kritikai filozófiában játszott vezető szerepének értékeléséhez különösen fontosak Béatrice Longuenesse munkái (lásd Longuenesse 1998, Longuenesse 2006).

már, hogy Kant olyan *fogalmi analízist* végez, akár analitikus tételeket kimondva, amely végeredményként egy rejtett *szintézist* bont ki (uo. 277–278, jegyzet). Az előszóban másfelől viszont azt is ígéri, hogy a harmadik részben majd az alapelvektől „a szintézis útját járva” visszatér „az elv alkalmazásának színterére” (Kant 1998. 20). Az erkölcsi törvény analízis általi kifejtése nem elég, lehetőségét „rögzítenünk” (*Festsetzung*) is kell (uo. 42, AA IV. 420). Ez viszont már a tiszta gyakorlati ész szintetikus *használatát*¹³ követeli meg, amire majd e képesség *kritikája* vállalkozhat, itt csak fő vonalait mutatja be (uo. 58).

A *gyakorlati ész kritikájának* – írja Kant mindjárt annak legelején – „azt kell kimutatnia, *hogy van tiszta gyakorlati ész*, s e cél az, amiért kritika alá vonja az ész teljes *gyakorlati képességét*. [...] Mert ha az ész tiszta észként valóban gyakorlati, akkor tettek révén bizonyítja önmaga és fogalmi realitását” (Kant 2004b. 7). Gyakorlati használatában ugyanis „az ész az akarat meghatározó alapjaival foglalkozik, akaraton azt a képességet értve, amely vagy létrehozza a megjelenítéseknek megfelelő tárgyakat, vagy mindenestre meghatározza magát azok megvalósítására (függetlenül attól, hogy a fizikai képesség elégséges-e ehhez vagy sem), azaz meghatározza saját kauzalitását”. A kérdés az, hogy „a tiszta ész vajon egyedül önmagáért véve elegendő-e az akarat meghatározásához, vagy pedig csak mint empirikusan feltételezett lehet e meghatározás alapja” (uo. 21). A második *Kritika* tehát az *akarattal* mint olyan kauzalitással foglalkozik, amelynek az ész tartalmazza meghatározó alapját, és e kauzalitás *törvényét* kell megadnia.

Kant nagy fontosságot tulajdonít a morálfilozófiában annak az általa itt követett módszernek, hogy csakis e *törvény után* és *által* („ha előzőleg analitikusan kutatják”) határozzuk meg a jó és a rossz fogalmát, mert ha az akaratnak a tárgyát vizsgáljuk először, abban nem fogunk *a priori* meghatározó alapjára lelni (Kant 2004b. 79). Bár többször hivatkozik ebben a műben is a „közönséges” emberi ész erkölcsi ítéletére (pl. uo. 46–47, 107), természetesen arról van szó, hogy a minden emberben meglévő *általános* gyakorlati képesség elemzésével jutott el ehhez a törvényhez. Hogy a tiszta ész „egyedül önmagáért véve is gyakorlati tud lenni, ezt a *legközönségesebb gyakorlati észhasználatból* kellett kimutatnunk, olyanként hitelesítve a legmagasabb rendű gyakorlati alaptételt, mint amit a maga teljeseen a priori, semmilyen érzéki adattól nem függő voltában ismer el minden természetes emberi ész az akarat legmagasabb rendű törvényének” (uo. 111).

Egy helyen a jellegzetes módszertani fogalommal összegzi az itt sem véletlenül *analitikának* nevezett rész addig elvégzett munkáját: „Megtörtént immár a gyakorlati ész legmagasabb rendű alaptételének *expozíciója*, azaz megmutattuk először azt, hogy mit tartalmaz, hogy teljességgel a priori módon és empirikus

¹³ Henry Allison szerint ezt a kifejezést itt nem vonatkoztathatjuk az alkalmazandó módszerre, mert a gyakorlati ész *tárgya* a vizsgálódásoknak, nem pedig végrehajtásuk *eszköze* (Allison 2011. 269). Döntő és valahogy kényes kérdésről van szó. A *gyakorlati ész kritikájáról* alább mondottakon kívül a következő kijelentést ajánlom fontolgatásra: a transzcendentális vizsgálódásoknak *tárgya* az öntudat, de végrehajtásuknak *nem eszköze*.

elvektől függetlenül önmagáért véve áll fenn, majd pedig azt, hogy miben különbözik minden egyéb gyakorlati alaptételtől” (Kant 2004b. 58). Az *Analitika* első fejezete tudniillik a gyakorlati alaptétel, a maxima és a törvény fogalmainak „magyarázata” után néhány „tantétel” levezetése révén kimondta, hogy olyan maximát, amely előfeltételezi a vágyóképeség valamely tárgyát (anyagát), nem tarthatunk törvénynek, hanem csakis olyat, amelyet *formája* révén gondolunk az akarat meghatározó alapjának (uo. 25, 27, 35). A törvény pusztán formája által meghatározott akarat pedig – azaz a *tiszta gyakorlati ész* – közvetlenül törvényadó. „Ennek az alaptörvénynek a tudatát az ész faktumának nevezhetjük, mivel az alaptörvényt nem lehet kiokoskodni az ész előzetesen meglévő adataiból, [...] hanem önmagáért véve áll elő bennünk mint szintetikus a priori tétel, mely nem alapozódik semmilyen, sem tiszta, sem empirikus szemléletre” (uo. 41). Azzal, hogy e törvényt mint a tiszta ész által *adottat* sikerült felmutatni, rendszertani szempontból olyasmire leltünk, amit a spekulatív észről végérvényesen megtagadott a kritika: tisztán fogalmak alkotta *közvetlen* (nem dedukálható, „bizonyíthatatlan”) szintetikus tételre, azaz *dogmára*. Ezért egy felépítendő etikában az erkölcsiség problematikus elveit „a morális törvény által lehet először *dogmatikusan* bemutatni” (uo. 82).

Végül említsük meg, hogy az analitikus módszert szem előtt tartja Kant *Az ítélfőőr kritikájában* is, mikor az ízlésítéleteket éppúgy analízisnek veti alá, mint az elméleti ész kritikája a lehetséges tapasztalatot, illetve a gyakorlati az erkölcsi megítélést: „hogy mi szükséges ahhoz, hogy egy tárgyat szépnek nyilvánítsunk, ennek feltárása az ízlés ítéleteinek analízisére vár. A mozzanatokat, amelyekre ez az ítélfőőr a maga reflexiójában tekintettel van, az ítélsz logikai funkcióit szem előtt tartva kutattam fel (hiszen az ízlésítéletben mindig benne foglalatik az értelemre való vonatkoztatás)” (Kant 1997. 117, jegyzet). A módszer terminológiáját használja akkor is, amikor az esztétikai reflektáló ítéletek *expozíciójáról* és *dedukciójáról* beszél (uo. 187. sk., 202. sk.).

Vajon milyen értéke van annak, ha összegzésül azt állapítjuk meg, hogy Kant a kritikai filozófiában minden további nélkül alkalmazta „prekritikai” analitikus módszerét egy speciális „dologra”, az észre? Történetileg tekintve talán ez a lehető legszerényebb eredmény: nincs benne fordulat, sem töréspont, még csak igazi distinkció sem. Akár terméketlennek is mondható amiatt, hogy a módszer terén egyáltalán nem igazol radikális fordulatot a kanti életműben. Ámde mégiscsak felmutat Kantnál egy olyan állandónak mutakozó tudatos megközelítésmódot, amely, még ha egyébre nem is szolgálna, legalább az ő műveinek és gondolatainak értelmezéséhez adhat egy bizonyos módszert.

IRODALOM

- Allison, Henry E. 2011. *Kant's Groundwork for the Metaphysics of Morals. A Commentary.* New York, Oxford University Press.
- Ameriks, Karl 2000. *Kant's Theory of Mind. An Analysis of the Paralogisms of Pure Reason.* Oxford, Oxford University Press.
- Bird, Graham 2006. Kant's Analytic Apparatus. In Graham Bird (szerk.) *A Companion to Kant. Blackwell Companions to Philosophy.* Blackwell Publishing. 125–139.
- Boros Gábor 2004. Descartes és Kant. In *Világosság* 2004/10–11–12. 27–35.
- Cassirer, Ernst 2001. *Kant élete és műve.* Ford. Mesterházi Miklós. Budapest, Osiris.
- Kant, Immanuel 1902–(AA). *Kants Gesammelte Schriften (Akademie-Ausgabe).* Berlin, Walter de Gruyter.
- Kant, Immanuel 1997. *Az ítélőerő kritikája.* Ford. Papp Zoltán. Szeged, Ictus.
- Kant, Immanuel 1998. *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése.* Ford. Berényi Gábor – Tengelyi László. Budapest, Raabe Klett.
- Kant, Immanuel 1999. *Prolegomena minden leendő metafizikához, amely tudományként léphet majd fel.* Ford. John Éva és Tengelyi László. Budapest, Atlantisz.
- Kant, Immanuel 2003. *Prekritikai írások.* Szerk. Ábrahám Zoltán. Budapest, Osiris.
- Kant, Immanuel 2004a. *A tiszta ész kritikája.* Ford. Kis János. Budapest, Atlantisz.
- Kant, Immanuel 2004b. *A gyakorlati ész kritikája.* Ford. Papp Zoltán. Budapest, Osiris.
- Kitcher, Patricia 2011. *Kant's Thinker.* New York, Oxford University Press.
- Longuenesse, Béatrice 1998. *Kant and the Capacity to Judge: Sensibility and Discursivity in the Transcendental Analytic of the Critique of Pure Reason.* Princeton/Oxford, Princeton University Press.
- Longuenesse, Béatrice 2006. Kant on *a priori* Concepts: The Metaphysical Deduction of the Categories. In Paul Guyer (szerk.) *The Cambridge Companion to Kant and Modern Philosophy.* New York, Cambridge University Press. 129–168.
- Martin, Gottfried 1969. *Immanuel Kant; Ontologie und Wissenschaftstheorie.* Berlin, Walter de Gruyter.
- Szegedi Nóra 2007. *A magában való dolog fenomenológiája. Egy klasszikus kanti probléma Husserl transzcendentális fenomenológiájának perspektívájából.* Budapest, L'Harmattan.
- Tengelyi László 1988. *Kant.* Budapest, Kossuth.